

GENEL TÜRK TARİHİ

ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

T.C.'nin 100. Yılı Özel Sa., Special Issue for the 100th Anniversary of the Republic of Turkey ss. 409-420.

Geliş Tarihi–Received Date: 21.03.2023 Kabul Tarihi–Accepted Date: 23.06.2023

ARAŞTIRMA MAKALESİ – RESEARCH ARTICLE

SAYRAM'DA SOVYET REPRESSİYA POLİTİKALARI

 10.53718/gttad.1267293

 VECİHİ SEFA FUAT HEKİMOĞLU* - ZHANABEK TASHTANOV**

ÖZ

Günümüzde Kazakistan Cumhuriyeti, Türkistan Vilayeti sınırları içerisinde yer alan Sayram ilçesi, Türk tarihi için özel bir yeri olan kadim bir yerleşim merkezidir. Türkistan'da İslam dininin yayılması ve kurumsal bir şekilde yerleşmesinde önemli katkıları olan Sayram, tarih boyunca başından birçok meşgaleyi geçirmiştir. Bu çalışmada, Sovyet hükümetinin bölgede iktidara gelişinin ardından Sayram'da yaşanan sosyal ve ekonomik gelişmeler ele alınmıştır. Sovyetler Birliği'nde Stalin'in devletin başına geçmesiyle, eski rejime karşı mücadele gerekçesiyle milyonlarca insanın yaşamını alt üst eden baskı ve zorlama siyaseti yürürlüğe girmişti. *Repressiya* olarak literatüre geçen bu uygulamalar sırasında öncelikli olarak siyasî alanda harekete geçilmiş, Sovyetler Birliği'ndeki ulusal hareketlerin liderleri soruşturmalara ve kovuşturmalara tâbi tutulmuş, sürgüne yollanmış ve bunların birçoğu idam cezasına çarptırılmıştı. Bununla birlikte şunu da belirtmek gerekir ki, repressiya politikalarının sıkıntıları sadece aydın kesim değil, sıradan halk da çekmiştir. 1920'li yıllarda tüm Sovyetler Birliğinde, *kolektifleştirme* adı altında çiftlikler birleştirilerek devlet denetimi altına alınmıştı. Böylece tarım ve ekonomik alanda gelişme sağlanacağı planlanmıştı. Ancak Kazak halkının tarihî ve kültürel özellikleri göz önünde tutulmadan yürütülen bu uygulama, tam bir felaketle sonuçlanmıştı. Bu felaket sırasında fakirleşen, malları ve mülkleri müsadere edilen, başka topraklara göç etmek zorunda kalan ve hayatlarını kaybeden tüm insanları da repressiya kurbanları arasında saymak gerekir.

Bu çalışmada, Kazakistan'ın Sayram ilçesinde Sovyet politikalarının meydana getirdiği olumsuz vaziyet ve bu durum karşısında halkın gösterdiği tepkiler, arşiv belgeleri kaynak gösterilerek irdelenecektir. Makale, Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkezî Komitesi temsilcisi David Grigoriyeviç Katselenenbogen'in Sayram ve civar kasabalarda yapmış olduğu incelemeler sonunda hazırladığı rapor temel alınarak kaleme alınmıştır. Raporla, kolektifleştirme işlemleri esnasında, Sovyet yetkililerin yanlış uygulamaları sebebiyle Sayram ve civarında tarıma elverişli, ekilebilir toprakların büyük kısmında ziraat yapılamadığı, bunun sonucu olarak da bölge halkının bir kısmının yurtlarını terk ederek göçmek zorunda kaldıkları hakkında şikâyetler alındığı belirtilmişti. 1928-1930 yılları, tüm Kazakistan'da olduğu gibi Sayram ilçesinde de kolektif şirketlerin kurulduğu ve repressiya politikalarının uygulandığı dönemdi. Sovyet hükümetinin bölgede yürüttüğü politikalar, halkın tepkisine yol açmıştı. Halkın şikâyetleri, Sayram'da bulunan Orta Asya Devlet Üniversitesi öğrencileri tarafından devlet organlarına ulaştırılmıştı. Çalışmada, öğrencilerin Sovyet hükümetinin yerel birimlerine yapmış oldukları başvuruların yanı sıra halkın ekonomik vaziyeti hakkındaki bilgiler, arşiv belgeleri ışığında incelenmeye çalışılmıştır. Aynı zamanda makalede, halk düşmanı olmakla suçlanarak haklarında işlem yapılanlar için hazırlanmış olan rapor da arşiv belgeleri kullanılarak değerlendirilmiştir.

Sovyetler Birliği hükümetlerinin, özellikle Stalin'in iktidara gelmesinden sonra düstur edindiği en önemli özelliklerinden biri, devletin uygulamalarından memnuniyetsizlik yaşayan halkı korkutarak ve yalan haberlerle manipüle ederek boyun eğmeye zorlamasıdır. Makaledeki, Sayram halkı sakinleri ve Orta Asya Devlet Üniversitesi öğrencilerinin şikâyetleri karşısında, bölgedeki Sovyet devlet organları temsilcilerinin sergiledikleri tutum bu duruma örnek olarak gösterilebilir.

* Doç. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Kütahya/TÜRKİYE, E-Posta: vecihi.hekimoglu@dpu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-6095-7512.

**Öğr. Gör., Muhtar Avezov Güney Kazakistan Üniversitesi, Tarih-Pedagoji Fakültesi, Tarih ve Müzecilik Bölümü, Çimkent/KAZAKİSTAN, E-Posta: z_tashtanov@mail.ru, ORCID ID: 0009-0000-1195-4190.

Anahtar Kelimeler: Sayram, Repressiya, Kazakistan, Sovyetler Birliği.

POLICIES OF SOVIET REPRESSION IN SAYRAM

ABSTRACT

Sayram district, located within the borders of the Turkestan Province of the Republic of Kazakhstan today, is an ancient settlement with a special place in Turkic history. The town of Sayram, which has made important contributions to the spread and institutionalization of the religion of Islam in Central Asia, has gone through many difficulties throughout its history. In this article, the social and economic developments in Sayram after the Soviet government came to power in the region were discussed. In the Soviet Union, when Stalin became the head of the state, the policy of oppression and coercion, which turned the lives of millions of people upside down, came into effect under the pretext of fighting against the old regime. During these practices, referred to as *Repression* in the literature, the leaders of the national movements in the political Soviet Union were subjected to investigations and prosecutions, exiled, and many of them were sentenced to death. However, it should be noted that not only the intelligentsia, but also the ordinary people suffered from the repressing policies. In the 1920s, farms were combined and brought under state control in the entire Soviet Union under the name of *collectivization*. Thus, it was planned to provide development in agriculture and economy. However, this practice, which was carried out without considering the historical and cultural characteristics of the Kazakh people, resulted in a complete disaster. All people who became impoverished, whose properties were confiscated, who had to migrate to other lands and who died during this disaster should also be counted among the victims of Repression.

In this study, the negative situation created by the Soviet policies in the Sayram district of Kazakhstan and the reactions of the people in the face of this situation will be examined by citing archive documents. The article is based on the report prepared by David Grigorievich Katselenenbogen, the representative of the Central Committee of the Communist Party of the Soviet Union, due to his investigations in Sayram and the surrounding towns. In the report, it was stated that during the *collectivization* process, due to the wrong practices of the Soviet authorities, the majority of the arable land in and around Sayram could not be cultivated. As a result, some of the people of the region were forced to migrate. As in Kazakhstan, 1928-1930 was the period when collective companies were established, and repression policies were implemented in the Sayram district. The policies of the Soviet government in the region led to public reaction. The complaints of the public were submitted to the competent state authorities by the students of the Central Asian State University in Sayram. In this article, the information about the economic situation of the people, as well as the applications made by the students to the local units of the Soviet government, were tried to be examined by using archival documents. At the same time, in our article, the report prepared for the people accused of being an enemy of the people and action against them was also examined using archival documents.

One of the most important features of the governments of the Soviet Union, especially after Stalin came to power, was to force the people, who were dissatisfied with the practices of the state, to submit by intimidating them and manipulating them with fake news. In our article, the attitude of the representatives of the Soviet state organs in the region to the complaints of the residents of Sayram and students of Central Asian State University can be given as an example of this situation.

Keywords: Sayram, Repression, Kazakhstan, Soviet Union.

GİRİŞ

Sayram, Kazakistan Cumhuriyeti, Türkistan vilayetinin birçok tarihi olaya tanıklık etmiş olan kadim bir ilçesidir. Eski adı İspicab olan Sayram, ticaret yollarının kavşağında bulunan ve çok önemli bir stratejik öneme sahip, antik şehirlerden biridir. Söz konusu ilçe, günümüz Kazakistan'ının güney bölgelerinde İslamiyet'in yayılması sürecinde belirleyici rol oynamıştır. Türkistan coğrafyasında İslam dininin yerleşmesinde özel bir yeri olan Hoca Ahmet Yesevi'nin doğup büyüdüğü, anne ve babası Şeyh İbrahim ve Ayşe Hatun ile birlikte zamanında evliya olarak kabul edilen birçok manevî şahsiyetin Sayram'da türbelerinin olması, ilçenin ruhanî açıdan önemli bir yerleşim merkezi olmasına katkı sağlamıştır.

Bununla birlikte, biri Doğu Türkistan'da Uygurların yoğun bir şekilde yaşadıkları Aksu şehrinin kuzeydoğusunda, diğeri ise günümüz Kazakistan Cumhuriyeti, Çimkent şehri yakınlarında olmak üzere iki Sayram kasabası bulunmaktadır. Türkiye'de Hoca Ahmet Yesevi'nin tanınmasında büyük rol sahibi olan Fuat Köprülü gibi bazı bilim insanları, onun Doğu Türkistan'daki Sayram'da dünyaya geldiğini belirtirken; günümüz Kazakistan sınırları içindeki Sayram ilçesinde doğduğunu yazanlar da vardır.¹ Ahmet Yesevi'nin türbesinin Kazakistan'ın güneyindeki Türkistan şehrinde bulunması, anne ve babasının türbelerinin de Kazakistan'daki Sayram ilçesinde olduğuna inanılması, onun araştırma konusu olan Çimkent yakınlarındaki Sayram'da doğmuş

¹ İsa Özkan, "XIX. ve XX. Yüzyıl Uygur Tarihleri ve Ahmet Yesevi'nin Doğum Yeri Meselesi", *Bilig*, Yaz/2003, S. 26, s. 1.

olduğu kanaatini güçlendirmektedir. Ancak böyle olmasa bile, yani Ahmet Yesevi, Doğu Türkistan'da dünyaya gelmiş olsa da bu durumun, Sayram'ın tarihî önemini azaltmayacağı düşünülebilir.

Sayram, 9. ve 10. yüzyıllarda Seyhun ırmağının sağ yakasında bulunan bozkırda belirmeye başlayan bir yerleşim merkezidir. Sayram sözü Kaşgarlı Mahmut'a göre Türkçe bir kelimedir ve *Sayramlanmak* terimi, sığ bir hal almak, suyun çekilmesi ve suyun azalması anlamına gelmektedir. İslam coğrafyacıları Sayram'ı İspicab (ya da İsficab) olarak adlandırmıştır. Zeki Velidi Togan ise kelimenin aslının Sefid-Âb yani Aksu olduğunu belirtmiştir.²

Sayram, 9. yüzyılın ortalarında Türkistan'da Müslümanlığın yayılmaya başladığı yıllarda, Taşkent ile birlikte Türk-İslam dünyasının ilk merkezlerinden biri olmuştur. Burada kısa süre içinde abidevi camiler inşa edilmiş, *ribat*³ adı verilen askerlik ve din ilimlerinin öğretildiği müesseseler kurulmuş ve türbeler yapılmıştır. Ayrıca, 10. yüzyılın son çeyreğinde Kur'an-ı Kerim tercüme edilirken, Sayram'da bulunan âlimlerin katkıda bulunduğu da bilinmektedir.⁴ İslam dininin Maverâünnehir'de yayılmasının ardından Sayram ön plana çıkmaya başlamıştır. Nizâmülmülk, Harun Reşid zamanında Sayram'da bir ribat inşa edilmiş, böylece şehrin ticarî hayatında canlanma yaşandığını kaydetmiştir. 10. yüzyılda Sayram, Müslüman bir Türk hanedanı tarafından yönetilmekteydi. Bu ailenin son temsilcisi Mansur b. Karatekin'dir. Bölge Samanîlerin eline geçince o, Samanî hükümdarı Nuh tarafından Horasan'a vali olarak görevlendirilmiştir. Söz konusu devirde tarım bakımından ileri seviyede olan Sayram'ın etrafı, Nuh'un emriyle surlarla çevrilmişti. Bölgeye sonraki yıllarda Karahanlılar, Harezmşahlar ve Cengiziler de hâkim olmuştur.⁵

Bu coğrafya tarih boyunca birçok sıkıntılı süreci de başından geçirmiştir. Çalışma konusu olan Sayram ilçesinde Sovyet hükümetinin yürüttüğü *repressiya*⁶ ve *kolektifleştirme* uygulamalarıyla bu siyasetin icracısı olan, devlet tecrübesi olmayan mahalli idarecilerin faaliyetleri sonucu yaşanan kıyım bunlardan biridir.

Latince kökenli *repressio* (baskı, eziyet, geri-bastırma) sözüden türetilen *repressiya* terimi; Sovyet yönetiminin düşmanı oldukları gerekçesiyle SSCB vatandaşlarına karşı yürütülen Stalin'in baskı rejimine verilen addır. Repressiya, ilki 1928-1934, ikincisi 1937-1939 ve üçüncüsü de 1950'den başlayarak Stalin'in ölümüne kadar devam eden üç aşamada gerçekleşmişti. Bu süreçte ne kadar insanın öldürüleceği ve ne kadarının sürgüne yollanacağı planlı bir şekilde tatbik edilmişti. Örneğin, Stalin rejiminin gizli polis memuru Nikolay Yejev'un, 2 Temmuz 1937 tarihli ve 00447 numaralı emrinde, 268.950 kişinin tutuklanması ve bunlardan 75.950'sinin idam ettirilmesinin gerektiği yazılmıştı.⁷ Bununla birlikte, son yıllarda Kazakistan'da repressiya, daha geniş anlamda tanımlanmaya başlamıştır. Bu bağlamda kolektifleştirme faaliyetleri sırasında yaşananlar ve bu süreçte hayatlarını kaybedenler de repressiya kurbanları çerçevesinde ele alınmaktadır.

Kazakistan'la birlikte Türk halklarının yaşadığı bölgelerin tamamına yakınında uygulanan Repressiya politikaları, toplum hayatının her alanında olduğu gibi basın yayın alanında uygulanmıştır. Özgür basın tamamen susturulmuş, kitle iletişim araçları devletin ve Komünist Partisinin denetimine sokulmuştur. Bu dönemde Moskova Radyosu ile birlikte yerel radyolar da etkin bir şekilde kullanılmıştır.⁸

Sovyetler Birliği'nde J. Stalin'in iktidara gelmesiyle, devletin kurucusu V. İ. Lenin'in uyguladığı Yeni Ekonomi Planından (Новая Экономическая Политика / Novaya Ekonomičeskaya Politika) vazgeçilerek, 1928 yılından itibaren ilk beş yıllık plan ve *kolektifleştirme* siyasetine geçilmiştir. Bu siyasetle birlikte *kolhoz*⁹ adında kolektif şirketler kurularak şahısların malları devlet mülkiyetine geçirilmiştir. Çiftliklerde toplanan mallar öncelikle merkeze yollanmış, geri kalanlar köylü ahali arasında dağıtılmıştır. Uygulama aşamasında halkın ellerinde bulunan malları, hayvanları ve toprakları devlet tarafından el konularak kamulaştırılmış, mallarını vermek istemeyerek direnç gösterenler, *kulak*¹⁰ oldukları gerekçesiyle cezalandırılmıştır. Stalin, 1928 yılı mayıs

² Enver Konukçu, "Sayram ve Yesi", *Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumu*, Kayseri 26-29 Mayıs 1993, s. 250.

³ Ribat: sözlükte, düşman saldırılarını önlemek için sınır boylarında nöbet tutmak anlamına gelir. Zamanla sınır boylarındaki askerlerin atlarını bağladıkları yerlere ve buralara inşa edilen yapılara ribat adı verilmeye başlamıştır. Ribatlar'da toplanan gönüllü askerler de murâbit olarak adlandırılmıştır. Başlangıçta, cihad için hazır bulunan askerlerin atlarını bağladığı birer çadır olan ribatlar, sonraki yıllarda gelişerek müstahkem yapılara dönüşmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Yiğit, "Ribat", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 35, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2008, s. 76.

⁴ Emel Esin, "Farabi'nin Vatanında İki Kültür Merkezi, Kengü Taban (D) ve Sayram", *Uluslararası İbn Türk, Harezmî, Farabî, Beyrunî ve İbn Sina Sempozyumu Bildirileri*, Ankara 9-12 Eylül 1985, s. 37.

⁵ Enver Konukçu, a.g.t., s. 251.

⁶ Rusça; Репрессия; Kazakça; Репрессия. İngilizce; Repression, Fransızca; Répression

⁷ Güljanat Kurtmangaliyeva Ercilasun, "Stalin Döneminde Kazak Aydınlarının Tasfiyesi", *Stalin ve Türk Dünyası*, Ed. Emine Gürsoy Naskali, Liaisan Şahin, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2007, s. 128.

⁸ Oğuz Han Öztay, "Sovyetler Birliği'nde Uygulanan Kollektivizasyon Politikaları ve Repressiya Döneminde Azerbaycan Basını (1930-1939)", *İğdir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl 11, S. 29, Ocak 2022, s. 160.

⁹ *Kolhoz*: Rusça Колхоз (коллективное хозяйство / kollektivnoye hozyaystvo) Sovyet hükümetinin ilk yıllarında kurulan kolektif çiftliklere verilen addır. Başka bir ifadeyle, kamu mülkiyeti ve üretim ekipmanlarının toplu emeği temelinde, büyük ölçekli sosyalist tarımsal üretimi gerçekleştirmek için köylülerin gönüllü birliği tarafından oluşturulan kooperatif çiftliklerdir.

¹⁰ Rusça bir sözcük olan *kulak* (кулак) terimi; lügat anlamıyla *yumruk* ya da *yumruğu sıkılı insan* anlamına gelmekle birlikte, köylerde aşırı bir şekilde zenginleşmiş olan çiftçiler için kullanılmaktaydı. Kazakistan'da kolektifleştirme faaliyetleri sırasında 1928-1938 yılları arasında

ayında yaptığı konuşmasında, halkın varlıklı kesimini *kulaklar* olarak nitelemişti. Onların, ülkede daha etkin bir şekilde çalışabilen çiftlikler kurulmasını engellediğini dolayısıyla da ortadan kaldırılması gereken bir sınıf olduğunu belirtmişti. Bunun neticesinde birçok aile, çocuklarıyla birlikte Sibiryaya ve Ukrayna gibi ülkeden çok uzak bölgelere sürgün edilmişti.¹¹ Ekim Devrimi'nden sonra Kazak bozkırlarında iktidara gelen Bolşeviklerin 1920'li yılların sonlarında Kazakistan'da yürüttüğü politika bu şekildeydi.

1. Sayram'da Sovyet İdaresinin Kurulması

Kazakistan'da Sovyet yönetimi kurulduktan sonra oluşan idari yapılanma sırasında tarihî Sayram ilçesi, 1928 yılının ocak ayında Sır Derya *Okruguna*¹² bağlı Belovod (Aksu) ilçesi olarak adlandırılmıştı. Bu ilçeye 1930'da Mankent-Sayram denilmiş ve ancak 1935 senesinden sonra tarihî adı olan Sayram kullanılmaya başlamıştır. 1 Haziran 1930 tarihi itibarıyla, Kazakistan Tarım Ekonomisi Planı (Қазхозплан/Kazkhozplan) verilerine göre Sayram ilçesi, 36.255 nüfuslu, 6.771 hanesi olan bir yerleşim merkezi idi. İlçenin merkezi olarak 1930 yılından itibaren Aksu köyü, 1935 yılına kadar Mankent, ardından Sayramsı, Badam ve Arıs nehirlerinin kıyısında yer alan Sayram köyü belirlenmişti. Sayram köyünde 10 binin üzerinde insanın yaşadığı yaklaşık 2 bin çiftlik vardı.¹³

Kazakistan'da sosyalizmin inşasını gerçekleştirmek adına yürütülen birçok yanlış politikadan biri de 27 Ağustos 1928 tarihli "*Zenginlerin Çiftliklerinin Müsadere Edilmesi Hakkındaki*" kararnamedir. Bu kararnameye dayanarak, zenginlerin sığırlarına toplu olarak el konulmuştu. Ayrıca kayıtlara alınmayan çok sayıda hayvan, Bolşevik yöneticilerce yağmalanmıştı. Plansız bir şekilde bir merkezde toplanan, ahır ve yemi olmayan birçok hayvan, kış aylarının olumsuz şartlarından dolayı telef olmuştu. Halkın kolektif çiftliklere vermek istemediği sayısız hayvan da sahipleri tarafından toplu bir şekilde kesime yollanmıştı. Sürgüne tabi tutulacaklarının farkında olan hayvancılık ve çiftçilik hususunda kabiliyeti olan zengin feodal beyler, başka bölgelere kaçmak zorunda kalmıştı. Çünkü 24 Ocak 1928'de Kazak SSC Halk Komiserleri Konseyi gizli bir toplantı yaparak feodal zenginlerin Kazakistan içinde farklı yerleşim merkezlerine sürülmesine ilişkin prosedürü onaylamıştı.¹⁴ Bu prosedüre göre Kazakistan'da çok sayıda hayvan sahibi olan zengin beyler, hiçbir fikir teatisi olmadan ikamet ettikleri bölgelerden çıkarılarak başka yerleşim merkezlerine göç ettirilecekti. Bu uygulamalar yapılırken insan unsuru kesinlikle göz önünde tutulmamıştı. Ülke içerisinde doğudan batıya, kuzeyden güneye ya da merkeze ve bunların tam tersi istikametlerde zorla yerlerinden, yurtlarından uzaklaştırılmışlardı. Bu durum, Sovyet hükümetinin Kazak topraklarında uyguladığı *repressiya* politikalarının sadece başlangıcıdır.

Sonraki yıllarda bu beyleri, Sibiryaya sürgün, idam, mal ve mülklerine zorla el konulması, hatta kadın ve çocuklarıyla birlikte çalışma kamplarına yollanması gibi zulümler beklemiştir. Bu şekilde Kazak halkı, Bolşevik Sovyet hükümetinin eliyle oluşturulmuş yapay bir felaket yaşamaya başlamıştır. *Kolektifleştirme* diye adlandırılan Sovyet deneyimi yüzünden, hayatî tehlike yaşayacaklarını sezen yüzlerce aile, geleneksel yaşam tarzlarını bir günde terk ederek, daha önce bilmedikleri topraklara göç etmek zorunda kalmışlardı.

1929 sonbaharından itibaren, Sır Derya bölgesinde kolektif çiftliklerin inşasında büyük bir dönüm noktası yaşanmıştı. Buradaki ilçeler, ekonomik ve siyasî ön koşullar oluşturulmamasına rağmen, toplu çiftlikler listesine dâhil edilmişler. Örneğin Keles, Maktaral, Sayram gibi öteden beri tarımla iştiğal eden ilçelerle; Çayan, Kızılkum, Sozak ve Şavildir gibi birliğin içine dâhil etme imkânı olmayan yarı-göçer ilçeler aynı liste içinde kaydedilmişti.¹⁵

Söz konusu dönemde, katı diktatörlüğü esas edinmiş olan otoriter sistem, Kazakistan'ın güney arazisinde hüküm sürmeye başlamıştı. Tüm bunlar bölgede Sovyet hükümetine karşı çeşitli başkaldırı ve protesto eylemlerinin ortaya çıkmasına yol açmıştı. Sayram'daki mevcut durum nedeniyle Orta Asya Devlet Üniversitesi öğrencileri de rahatsızlıklarını açıkça ifade etmekten çekinmemişlerdir.

2. Sayram Halkının Sovyet Politikalarına Tepkisi

Kolektifleştirme sürecinde Kazak halkı, hayvanlarını devlet çiftliklerine verme konusuna kesin bir şekilde karşı çıkmıştı. Hayvanlarını kolhoza vermek yerine kesmeyi tercih edenlerin sayısı bir hayli fazlaydı. Bu durum adeta bir kitlesel direniş durumuna gelmişti. Sovyet yönetimi bunun önüne geçebilmek için hayvanların topluca

binlerce Kazak köylüsü *kulak* oldukları gerekçesiyle repressiyaya tabi tutulmuştu. Hatta Sovyet yöneticilerinin hukuksuz bir şekilde yapmış oldukları uygulamalar neticesinde çok sayıda orta gelirli çiftçiler de aynı kaderi paylaşmak zorunda kalmışlardı. Konu ile ilgili olarak bkz. Fatima Kozibekova, "Üreyli Jildar Sipatı", <https://qazaqadebieti.kz/31822/rejli-zhyldar-sipaty>, Erişim Tarihi: 09.03.2023.

¹¹ Güljanat Kurmangaliyeva Ercilasun, "Kazakistan ve Kırgızistan'da Kolektifleştirme: Sözlü Tarih Çerçevesinden Bir Bakış", *Gazi Türkiyat Dergisi*, 2016/19, s. 12.

¹² Etimolojik olarak çevrelenmiş alan anlamına gelen *Okrug* sözü, Slav devletlerinde bir tür idari birimi tanımlamak için kullanılmaktaydı. Çarlık Rusya'sı ve Sovyetler Birliğinde, vilayetler içindeki şehirlere göre daha küçük yerleşim birimlerinin adlarıydı. Okrug terimi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. C. A. Tarhov, "İstoričeskaya Evolyutsiya Administrativno-Territorial'nogo i Političeskogo Deleniya Rossii", <http://www.demoscope.ru/weekly/2003/0101/analit04.php>, Erişim Tarihi: 09.03.2023.

¹³ S. M. Babenko, *Na Zemla Ahmeda Yassavi*, Çimkent 1994, s. 34.

¹⁴ K. Sızdıkov, S. Joldasov, *Ata Konıs Şimkent Oblısı, Keşe Bugin*, Çimkent 1992, s. 50

¹⁵ K. Sızdıkov, S. Joldasov, *age*, s.51

kesimini yasaklayan kararlar almak zorunda dahi kalmıştı. Halkın memnuniyetsizliği o dereceye varmıştı ki, topraklarını terk ederek, geleneksel yaşamlarını devam ettirebilecekleri başka yerlere göç etmeye mecbur olmuşlardı.¹⁶

Sovyet totaliter sisteminin temel özelliklerinden biri, her ne şart altında olursa olsun, hedefe ulaşmak için yalan ve demagojik sloganlarla dolu yöntemlerle vatandaşlarını korkutarak boyun eğdirme psikolojisini kullanmasıdır. Yalan haberler sadece Sovyet yönetimi tarafından kurulmuş olan tarım derneklerinde değil, ilçelerin tamamında yayılmıştı. Bunun bir örneği, 1930 yılında Belye Vodı (sonradan Sayram olarak anılacaktır) ilçesinde kolektif çiftliklerin kurulması sırasında 9.100 çiftlik birleştirilmiştir denilmiştir. Oysa söz konusu bölgede çiftliklerin toplam sayısı sadece 4.918 idi. Ayrıca Sayram ilçesinde 24.175 desyatına¹⁷ arazide ekim yapıldığı belirtilmişti, ancak bu miktarın 7.066 desyatına olduğu sonradan anlaşılmıştır.¹⁸

Göçer İlçeler		Yarı-göçer İlçeler		Yerleşik İlçeler	
1. grup 25 çiftlik		1. grup 41 çiftlik		1. grup 14 çiftlik	
Büyükbaş hayvan	Küçükbaş hayvan	Büyükbaş hayvan	Küçükbaş hayvan	Büyükbaş hayvan	Küçükbaş hayvan
3 579 baş	81.400 baş	9.545 baş	94.864 baş	2.684 baş	61.080 baş
2. grup 4 çiftlik		2. grup 2 çiftlik		2. grup 3 çiftlik	
Büyükbaş hayvan	Küçükbaş hayvan	Büyükbaş hayvan	Küçükbaş hayvan	Büyükbaş hayvan	-
332 baş	3.200 baş	200 baş	150 baş	45 baş	
Tablo 1. Sır Derya Okrugunda Mülklerine El Konularak Sürgüne Tabi Tutulanlar Hakkındaki Kararnamenin 1. ve 4. Maddelerinde Kaydedilenlere Ait Hayvan Sayısı¹⁹					

Sayram ilçesi hakkında devrin acı gerçekleri Sovyetler Birliği Komünist Partisi (Bolşevik) SBKP (b) Merkezî Komitesi meclisinin tutanaklarında da kayda geçmiştir. SBKP (b) Merkezî Komitesi eğitmeni David G. Katselenenbogen yapmış olduğu sunumda şunları dile getirmişti:

“Yoldaşlar! Sözlerime başlamadan önce bir takım açıklamalar yapmam gerekmektedir. SBKP (b) Merkezî Komitesi aparatının geleneklerine göre kararlar öncelikle Merkezî Komitede görüşülüp, komitenin onayı alındıktan sonra mahallî birimlere gönderilmektedir. Ancak bu mesele özel bir durum arz ettiğinden bunun şart olmadığını düşünmekteyim. Bu mesele kendi yerinde, Kazak Ülkesi Komitesi (Қазқрайком/Kazkraykom) tarafından çözülebilir. Burada mesele hakkında elde ettiğimiz bulguları komiteye sunacağım, komite neyin gerekli olduğuna ve raporun dinlenip dinlenmemesinin gereğine kendisi karar verecektir.”²⁰

Katselenenbogen konuşmasında, Sayram'da 5-6 gün, Karabulak'ta 1 gün geçirdiklerini; Sayram İlçe Komitesi ile ilgili çok ciddi suçlamaların olduğunu ve bu husus hakkında ahalinin dilek ve şikâyetlerini dinlediklerini de belirtmişti. Bununla birlikte o, bölgede yaşayan insanlarla yapmış olduğu toplantı sırasında olup-bitenleri tüm açıklığıyla dile getirdiğini ancak bu insanların isimlerini vermeyi uygun bulmadığını bildirmişti. David G. Katselenenbogen, komiteye yapmış olduğu sunumun devamında şu açıklamalarda bulunmuştur:

“Taşkent'teki Özbek öğrencilerin Sayram'da gerçekleştirilen uygulamalardan memnun olmadıklarını öğrendik. Onlar partinin çizgisinin doğru olduğunu ancak Sayram'da yapılanların bazılarının suç teşkil ettiğini, çünkü bunların sonucunda ekilebilir arazinin yer, yer %50 ve %70 oranlarında azaldığını bunun sonucu olarak ta 1.500 köylü ailenin Taşkent'e göç etmek zorunda kaldığını, ayrıca halkın %30'unun siyasî haklarından yoksun bırakıldığını söylemektedir.”²¹

Orta Asya Devlet Üniversitesi öğrencilerinin yapmış olduğu suçlamalar hakikaten çok ciddi bir durumu gözler önüne sermiştir. Ekilebilir arazinin %50 - %70 oranlarında azalması, tarımla geçinmekte olan köylü ahali

¹⁶ Ercilasun, *agm*, s. 14.

¹⁷ 1 desyatına=1.093 hektar.

¹⁸ K. Sızdıkov, S. Joldasov, *age*, s.52.

¹⁹ Türkistan Vilayeti Toplumsal Siyasi Tarihi Arşivi, fon 29, 1-t, belge 604, s. 33.

²⁰ Türkistan Vilayeti Toplumsal Siyasi Tarihi Arşivi, fon 29, 1-t, belge 289, s. 1.

²¹ Türkistan Vilayeti Toplumsal Siyasi Tarihi Arşivi, fon 29, 1-t, belge 289, s. 2.

SAYRAM'DA SOVYET REPRESSİYA POLİTİKALARI

için tam bir felaketti. Halkın %30'unun Taşkent'e göç etmesi ise yeni bir demografik sorunu ortaya çıkarmıştır. Özellikle halkın siyasî haklarından yoksun bırakılması, vatandaşlarının hürriyeti için seçme ve seçilme hukukunun birinci sırada yer aldığı belirten bir devlet için kesinlikle kabul edilebilir bir durum değildir.

Toplantıda yapılan sunumdan anlaşıldığı üzere, Merkezî Komitenin bölgede bulunan temsilcileri ile öğrenci-komsomollar²² arasında bir toplantı tertip edilmişti. Bu toplantıda suçlamalarda bulunan grup olarak ilk onlar dinlenmek istenmişti. Akşama kadar devam eden görüşmelerde öğrenciler konuşmalar yapmış, parti üyeleri de notlar almıştı. Ardından parti üyeleri, fakirler ve orta sınıfın önde gelen simaları arasında başka toplantılar yapılmıştı. Görüşmelere halkın yoğun ilgisi olmuştu. Kalabalığın artması ve bir araya gelenlerin binaya sığmaması üzerine bölge camisinin avlusunda açık bir toplantı gerçekleştirilmişti.²³

Toplantıya *Lişenets*²⁴ olarak adlandırılan, Sovyet Hükümeti tarafından siyasî olarak yasaklanmış çok sayıda insan da katılmak istemişti. Bu durumun merkez temsilcilerine haber verilmesi üzerine onlar toplantıdan çıkarılmıştı. Fakir halk, ancak ertesi gün temsilcilerle görüşme imkânına kavuşmuştu. Daha sonra komite üyeleri halkın şikâyetlerini dinlemiş, kadastrucu, tarım uzmanı ve su işleri çalışanlarının eşliğinde 3 gün boyunca ekim yapılan alanlarda incelemelerde bulunulmuştu. Oluşturulan komisyonun savcısı Yermolov ve müfettiş Kasayev de katılmıştı. Onlar, ilçelerde ölçümler yapmış, siyasî haklarından mahrum bırakılanların listesini ve herhangi bir eylemle suçlananlar hakkında denetlemeler gerçekleştirmiş ve usulsüzlükler yapanların tespit edilmesi halinde komisyon tarafından soruşturmaya tabi tutulacağını dile getirmişlerdir.

Komisyon, yaptığı incelemelerden sonra bir sonuca varmıştır. Kışlaklarda yaşanan kitlesel göçler hakkındaki ilk yorumunda, söylentilerin bir fanteziden ibaret olduğunu, 1.500 ailenin yurtlarını terk ederek kaçmaya zorlandığı açıklamalarının gerçeği yansıtmadığını açıklamıştır. Davasına baktıkları kişilerin fakirler olmadığı, haklarında adil hükümler verilmiş olan feodal zenginler ve onlara hizmet eden işçiler olduğunun anlaşıldığını bildirmiştir. Taşkent'e kaçan Yangi-arık Camisi'nin imamının, taş fabrikalar inşa ettiği, ziraatla bir ilgisinin olmadığı, fakir duruma düşmüş bir çiftçi olarak kabul edilmesinin mümkün olmayacağı şeklinde açıklamalarda bulunmuştur.²⁵

Komisyonun yaptığı açıklamalardan çıkacak sonuç aşikârdır. Bu şartlar altında Filip İsayeviç Goloşekin liderliğindeki Kazakistan'da, Sovyetlerin baskısına dayanamayan bölgenin pek çok sakini komşu ülkelere göç etmek zorunda kalmıştı. Tüm olanlar, sonraki yıllarda NKVD²⁶ görevlileri tarafından gerçekleştirilecek olan *Süfi operasyonu*²⁷ binlerce din adamı, imam ve işanın²⁸ idamlarının habercisiydi.

Komisyon raporundan da anlaşılacağı üzere, Merkez Komitesinin temsilcilerinin kanaatlerine göre zenginler, hak ve hukuku olan vatandaşlar arasında görülüyordu. Onlara göre sadece fakirler, yaşam şartlarının bozulmasına bağlı olarak göç etmek zorunda kalabilirdi. Buradan Kızıl Hükümetin bir sınıf mücadelesi yürütmekte olduğunu görülmektedir. Merkez Komitesi temsilcisi Katselenenbogen konuşmasının devamında:

*"İkinci ve daha önemli olan konu ekim alanları meselesidir ki, bu husus beni ürkütmüştür. Yoldaşlar, ekim alanlarının %50-%70 oranlarında azaldığını dile getirmişlerdi. 'Pravda Vostoka' gazetesinde partinin resmi görüşlerini yansıtan bir makale de yayınlanmıştı. Devlet organlarında kayda geçen sayıları öğrenmek için Oktyabr Köyü Meclisi başkanı ile görüşme yaptım ve o bölgede arazinin %50'sinde ekim yapılamadığı hakkında ıslak imzalı ve mühür basılmış bir belge aldım"*²⁹ demişti.

Bunun üzerine, Bazar-Kakpa ve Karamurt-Kakpa kışlaklarının yerleşim planlarını alarak üç gün boyunca meselenin iç yüzünü öğrenmek için incelemelerde bulunduğunu ifade eden Merkez Komitesi temsilcisi, konu ile bilgi sahibi yetkilileri çağırarak nerelerde ekim alanlarında daralmalar olduğunu göstermelerini istemiştir. Temsilci, adamlarının yapmış oldukları araştırmalar neticesinde, ekim alanlarında daralmalar ve azalmalar olduğu belirtilen hiçbir yeri bulamadıklarını; komisyona dilekçe ile başvurmuş olan Taşkent'teki Orta Asya

²² Komsomol: Komünist Partisi Gençlik Örgütü üyesi.

²³ Türkistan Vilayeti Toplumsal Siyasi Tarihi Arşivi, fon 29, 1-t, belge 289, s. 2.

²⁴ Lişenets: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin 1918 ve 1925 tarihli anayasalarına göre "proletarya diktatörlüğüne" tehdit olarak görülen kişilerin siyasî haklarından yoksun bırakılmasını tanımlayan kavramdır. Ticarî faaliyetlerinde aşırı kâr elde etmek için kiralık işçi kullananlar, sermayeden faiz ve mülk üzerinden kazanç elde etme gibi herhangi bir iş yapmadan gelir kazananlar, Ekim Devriminden önce subay veya polis olanlar ile aklî melekeleri yerinde olmayanlar bu kategoriye dahil edilmişlerdi. 1924 Anayasası ve sonraki karamameler ile liste daha geniş hale getirilmiş ve yeni kategoriler eklenmişti. 1936 Sovyet Anayasasıyla genel oy hakkı tesis edildi ve Lişenets kategorisi resmen kaldırılmıştır. Bilgi için bkz. "Kto Takiye Lişenetsi?". <https://dzen.ru/a/Yhesr6VmGDug8Gzs>, Erişim Tarihi 21.06.2023.

²⁵ Türkistan Vilayeti Toplumsal Siyasi Tarihi Arşivi, fon 29, 1-t, belge 289, s.3-4.

²⁶ NKVD: Narodnyy Komissariyat Vnutrennih Del Rusça: Народный комиссариат внутренних дел (НКВД), SSCB İçişleri Halk Komiserliği, 1934-1946 yılları arasında SSCB'de suçla mücadele ve kamu düzenini korumak için oluşturulan polis teşkilatıdır.

²⁷ Repressiya yıllarında Kazakistan'ın güney bölgelerinde din adamlarına karşı da baskı politikaları yürütülmüştür. 1937 yılında "Süfi Operasyonu" ya da "İşanlar Davası" olarak adlandırılan bu süreçte İşanhanov, Jengirhanov, Omartörevey ve Hanseyitov gibi mühim şahsiyetler repressiya kurbanı olmuşlardır. İşanlık Kazak toplumunda hürmet duyulan bir unvandı. Onlar 10-15 yıl eğitim aldıktan sonra okullarda öğrencileri eğitirdi. Güney Kazakistan'daki İşanlara uygulanan repressiya ile Kazak halkının dinî eğitimi sekteye uğratılmıştır. Bilgi için bkz. Mambet Koygeldiyev, "Sopı Operatsiyası", *Jas Alay*, No: 16 (16316), 5 Nisan 2018 Perşembe.

²⁸ İşan: Türkistan'da din âlimi, tarikat büyüğü, ulema ve şeyhlere verilen unvan.

²⁹ Türkistan Vilayeti Toplumsal Siyasi Tarihi Arşivi, fon 29, 1-t, belge 289, s. 4.

Devlet Üniversitesinden yoldaş Sedov adlı öğrencinin kendilerine gösterdiği yerin taşlık arazi olduğu, burada buğday ya da pamuk tarımı yapmanın imkânı olmadığını anlaşıldığını da sözlerine eklemiştir.

David Katselenenbogen'in açıklamalarına göre, bölge halkının rahatsızlık yaşadığı üçüncü mesele olan gıda ürünlerinin hazırlanması kampanyası sürecinde orta varlıklı çiftçilere zorluklar çıkarılırken, zengin kulaklara bazı kolaylıklar tanındığı konusudur. Bu mevzuyu da aynı üniversiteden Hasancanov adlı öğrenci gündeme getirmişti. Temsilci anlatılanları dinledikten sonra;

“Hasancanov yoldaş, bizim politikamızı hiç anlamamış. Söz konusu köy 1.000 put³⁰ gıda ürünü hazırlamak zorundadır. Bunun 600 put'luk kısmını zenginler vermiştir. Geri kalanını orta gelirli olanlar vermelidir. Hasancanov ise orta gelirli olanlardan kesinlikle vergi alınmamalı sözünü bilinçli bir şekilde söyleyerek parti siyasetinden bihaber olduğunu göstermiştir”³¹ demişti.

Komisyon tarafından hazırlanan raporda, halkın %30'unun seçme ve seçilme haklarına kısıtlamalar getirilmesi hususunda şunlar yazılmıştır:

“Şimdi lişenetslerin halk arasındaki oranları hususuna gelelim. Yoldaşların belirttiğine göre verilen oran fazla abartılıdır. Lişenetsler oranları belirtilirken, bu gruba alakası olmayan kişiler de onlar arasında gösterilmiştir. Çayrikersk yerleşkesindeki emekçileri bu gruba dâhil edemeyiz. Konuyu tüm ayrıntılarıyla incelememiz gerekir, Çayrikersk emekçilerinin arsında da lişenetsler vardır. Her ikisi de parti yolunda yürüyen insanlar değillerdir fakat bunların birbirinden ayırt edilmesi gerekir.”³²

Bunun gibi birçok “delil” gösteren Merkez Komitesinin temsilcisi, ilçe komitesinin aldığı kararlarda bir usulsüzlük tespit edilmediğini dile getirmiştir. Ardından temsilci, gıda ürünlerinin hazırlanması kampanyası sürecinde komünistler arasından bir grubun bilinçli olarak bu sürece karşı bir mücadele içerisinde olduğunu anlaşıldığı şeklinde bir çıkarımda bulunmuştur. *Kazakayev gibi birkaç yoldaşın yanlış politikalar izlediği düşünülüyor ve ilçe komitesine güvenilmiyorsa, neden bunlar hakkında Merkez Komitesine hiç mektup yollanmıyor?* diyerek, bu olanların örgütlü bir grup tarafından yabancı unsurlarla birlikte yapıldığı sonucuna varmıştır.³³

David Grigoriyeviç Katselenenbogen, *örgütlü grup* olarak adlandırdığı kişilerin komisyon toplantısını nasıl engellediğini anlatırken, yoldaş Sultanov'dan fakir ahalî arasından 250 kişinin getirilmesini istediği, ancak onun fakir halkla iletişiminin zayıf olması sebebiyle sadece 50 kişi getirebildiğini; fakat bir anda 500-600 kişinin toplantıya katılmak istediğini belirtmiştir. Bu kalabalığın binaya sığmasının mümkün olmaması sebebiyle içlerinden 10 temsilcinin toplantıya katılmasına izin verildiğini lakin bu toplananların seçimlere katılma haklarının olmadığını anlaşılması üzerine onlar toplantıya alınmamıştı. Temsilci, Hasancanov'un ilk gün gelen kalabalığın fakir halkın temsilcileri sandığını, ancak toplantının sadece listede ismi yazılı olanlarla yapılabileceğinin belirtilmesine rağmen bu 600 kişinin toplantıya engel olmak için ertesi sabah saat 8, 9 sularında tekrar geldiklerini dile getirmişti. Merkez Komite temsilcisi Katselenenbogen, yapmış olduğu bu açıklamalara ilave olarak, Kazakayev adlı komünistin çiftçileri öldürmesini Sultanov'un duymamasının mümkün olmadığını, dolayısıyla bu durumun ilçe komitesi ile birlikte onun da bir hatası olduğunu belirtmiştir. Hasancanov'un da parti politikalarına aykırı hareketleri sebebiyle ayrıca sorgulanacağını bildirmiştir.³⁴

Görüldüğü üzere temsilci, sorunları çözmek yerine, konunun üzerine giden Orta Asya Devlet Üniversitesinin öğrencilerini korkutarak geri adım atmaya zorlamıştır. Şunu da belirtmek gerekir ki bu öğrenciler, bölgeye geldiklerinde zaman kaybetmeden çalışmalara dâhil edilmemiş, onlarla düzgün bir iletişim kurulamamış, bu yüzden onlar muhalif cenahın etkisinde kalmışlardı. Bu arada hem Hasancanov hem de diğer görevlilerin nazarı dikkatinden kaçan en büyük hata, göçer halkın yerleşik düzene geçirilmesi sırasında yaşanmıştı.

3. Yerleşik Hayata Geçiş Süreci

Kazakistan'da göçer ve yarı göçer halkın yerleşik hayata geçirilmesi meselesi Birinci Beş Yıllık Plan uygulamaya koyulmadan önceki yıllardan başlayarak, hem ülke içinde hem de parti merkezinde ciddi bir şekilde tartışılmıştır. Sergey P. Şvetsov 1926 senesinde hazırladığı “Doğal-Tarihsel ve Gündelik Haliyle Kazakistan Ekonomisi” başlıklı raporunda; göçebeliliğin yok edilmek yerine desteklenmesi gerektiğini, ülkedeki göçerlerin, yerleşikler kadar gelişmiş bir yapıya sahip olduğunu, bu kültürün ortadan kaldırılması halinde Kazakistan'ın insansız bir çöle, çiftlik hayvanlarından mahrum bir alana dönüşeceğini belirtmişti. Turar Rıskulov ise 26 Eylül 1932 tarihinde Stalin'e yazdığı mektubunda hayvancılığın bitirilmesinin büyük ekonomik sıkıntılara yol

³⁰ 1 Put=16,380 kg.

³¹ Türkistan Vilayeti Toplumsal Siyasi Tarihi Arşivi, fon 29, 1-t, belge 289, s. 5.

³² Türkistan Vilayeti Toplumsal Siyasi Tarihi Arşivi, fon 29, 1-t, belge 289, s. 6.

³³ Türkistan Vilayeti Toplumsal Siyasi Tarihi Arşivi, fon 29, 1-t, belge 289, s. 6.

³⁴ Türkistan Vilayeti Toplumsal Siyasi Tarihi Arşivi, fon 29, 1-t, belge 289, s. 6.

açacağını bildirerek tarıma nasıl geçilmesi gerektiğini ayrıntılarıyla açıklamıştı³⁵. Tüm bu uyarılara rağmen Stalin iktidarının uyguladığı kolektifleştirme ve yerleşik hayata zorla geçirme faaliyetleri sonraki yıllarda büyük kıtlığın yaşanmasına sebep olmuştur.

Sayram'da göçer halkın yerleşik hayata geçirilmesi sürecine, başlangıçta ilçe komitesi dâhil edilmemişti. Toprakların dağıtılması işi üç gruba ayrılarak yapılmış, öncelik fakirlere verilirken varlıklılar ve orta gelirli kura yöntemi ile gerçekleştirilmişti. Bu yöntem 15 Aralık 1928 tarihinde parti komitesinin işleri yürütmeye başlamasına kadar devam etmiştir. Bunların hepsi orta sınıf için ağır bir darbe olmuştu. Varlıklı kesim memnuniyetsizliklerini belirtip seslerini yükselttiğinde onları destekleyen yine orta sınıf olmuştu ancak seslerini kimselere duyuramamıştı.

Merkez Komitesi temsilcisinin belirttiğine göre birçok fakir aile için çok sayıda çiftlik kurulmuştu. Onlar, bu çiftliklerin işlevsel hale gelmesi için mesai harcamak yerine gücü yeten çiftçilerden toprağı işlemek üzere öküz talep etmekle yetinmekle eleştirilmişti. Bu olumsuz duruma ortaya çıkmasının sebebi, idarî yöntemler sırasında kredilendirme meselesinin nazarı dikkate alınmamasıdır. Temsilci Katselenenbogen İlçe Parti Komitesinin, olanlar hakkında gerekli mercilere zamanında bilgilendirmede bulunmamasının çok büyük bir yanlışlık olduğunu açıkladıktan sonra Kazakeyev adındaki yoldaşının bu kadar suç işlemesine rağmen savcı tarafından serbest bırakılmasını doğru bulmadığını, onun bir an önce tutuklanması gerektiğini sözlerine eklemiştir.

Savcı Abdihakimov, birçok kişiden rüşvet almakla suçlanmıştı. Onunla birlikte hakkında çokça şikâyetler bulunan devlet görevlisi Akramov'un, soruşturma bitene kadar açığa alınması kararlaştırılmıştır. Ayrıca temsilci, o günlerde sınıf mücadelesinin tırmanışa geçmesi konusunun sebepleri üzerinde de durmuştur. Ona göre bunun ilk sebebi, varlıklı çiftçilerin ahvalindeki istikrarsızlığı ve onlar sürekli şikâyetlerde bulunmakla birlikte fiiliyatta hiçbir şey yapmadan toprak reformunu beklemişlerdi. Bu sırada yeni ilçe komitesi, henüz parti üyesi olmayanlar için iki konferans tertiplemekten başka bir şey yapmamıştı. İstikrarsız vaziyetten sinirleri yıpranmış olan zengin feodal beyler ve varlıklı çiftçiler, kendilerini korumanın yollarını aramaya başlamıştı. Tam bu sırada gıda ürünleri hazırlanması ve toplanması sürecine girildiğinde, ilçe komitesinin varlıklı sınıf üzerine baskılarını artırması, onların tahammül sınırlarının aşmasına yol açmıştı. Aynı zamanda parti içi *temizlik* faaliyetleri de başlamıştı. Bu süreçte çok sayıda komünist, partiden atılmıştır.

Partiden kovulan ve çoğunluğu ticaretle işigal eden bu kişiler, rüşvet almak, hırsızlık yapmak ve lüks bir biçimde donatılmış mekânlarda yaşamakla suçlanmışlardı. Bununla birlikte, memnuniyetsiz zengin kesimi örgütlemekle de itham edilmişlerdi. Bu duruma örnek olarak, Karabulak kasabasında bir tüccarın, Sultanov önderliğindeki bazı öğrencileri teşkilatlandırarak, ilçe parti komitesinin hatalarından da faydalanarak, halkın yönetime karşı başkaldırı eylemlerini gerçekleştirmesini göstermiştir.³⁶

Burada ilçe parti komitesinin hatası olarak orta sınıfın yanlış yola düşmesinin önüne geçilememesi görülmüştü. Fakir ahali teşkilatsız bir haldeydi. Merkez Komitesi temsilcisine göre zengin sınıf ile komünist yönetime karşı organize olmuş olan grup, fakirlerin bir kısmını kendilerine dâhil etmeyi başararak pozisyonlarını güçlendirmişti.

4. Gıda Ürünlerinin Hazırlanması Kampanyası

Esasında bu sürecin doğru bir şekilde uygulanması halinde, toplumun önemli bir kesiminin Sovyet yönetimini kolaylıkla tanınması ve kabullenmesi sağlanabilirdi. Ancak idarenin yapmış olduğu, bazı çiftçilerin öldürülmesine varan zorbaca yöntemler sebebiyle istenilenler yapılamadığı gibi Kazak halkı için bu süreç, tam bir felaketle sonuçlanmıştı. Bu çalışmada incelenen raporda bu duruma örnekler gösterilebilir. Mesela, Ahmetov adındaki Komünist Partisi üyesinin, orta kesim ve varlıklı sınıftan çiftçileri darp etmesi ile ilgili şikâyetler kayıt altına alınmıştı.

Yine aynı rapordan öğrenildiğine göre Sayram ilçesindeki problemlerin başında, kolhozların genişletilmesi ve ekime müsait arazinin sadece %40'nda ziraat yapılması konuları geliyordu. Merkez Komitesi temsilcisi Katselenenbogen arazi meselesi hakkında şu görüşlerini ifade etmişti:

"Sizler put ağırlık birimini ölçüt olarak alıp her desyatınada 5-6 put ürün alınacağı hesabını yapıyorsunuz. Ancak, değil tarım uzmanı olan bir agronom, sıradan bir çiftçi bile sizinle aynı görüşte değil. Onlara göre bu araziden en az 6-7 put ürün alınabilir. Ölçüm aletleriyle bir ölçüm gerçekleştirirseniz hatanızın farkına varabilirsiniz. Bu topraklarda yeniden ölçümler yapılmasına ihtiyaç vardır. Eğer hektar cinsinden belirlenemiyorsa, tarlalardaki

³⁵ Emre Teğın, "Kazakistan'da 1930-32 Büyük Kıtlığı'nın Nedenleri: Kasıt mı Kaza mı?", *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C 4, S. 8, Temmuz 2022, s. 897.

³⁶ Türkistan Vilayeti Toplumsal Siyasi Tarihi Arşivi, fon 29, 1-t, belge 289, s. 7.

ölçümler tekrar hesaplanmalıdır. Köylülerin yer ölçümünü bilecek seviyeye getirilmesi gerekmektedir, bu yapılamazsa bedeli çok ağır olur.”³⁷

Raporda su işleri uzmanları ve onların Sovyet karşıtı eylemlerde oynadığı roller hakkında da bilgiler verilmiştir. Bu arada, ilçe parti komitesi sekreteri, yukarıda bahsi geçen Sultanov meselesi ile ilgili olarak, bu öğrencinin esas olarak izlemekte olduğu yolun doğru olduğunu ancak bazı eksikliklerinin bulunduğunu, bunları düzeltmesi için ona yardımcı olunması gerektiğini belirtmişti. Örgütlü gruplarla ise mücadelenin devam etmesinin gerektiği, bunun için de fakirler ve orta gelirli sınıflar ile olumlu bir iletişim kurulmasının elzem olduğunu ifade etmiştir.

Bu konuyla ilgili olarak rapordan bir alıntı yapılacak olursa:

“Medeşev yoldaş, şu anda aramızda bulunmaktadır. Kendisi hakkında konuşacağım. Bana göre öğrencileri örgütlü gruplar arasında göstermek doğru değildir. Medeşev gibi yoldaşlar ve diğerleri olanları tam anlayamamış. Belki Hasancanov da olayları tam algılayamadı ancak buna inanmak da biraz zor. Bence öğrenciler Bölge Parti Komitesine yakınlaştırılmalı ve parti yolunda yürümelere sağlanmalıdır.”³⁸

Örgütlü gruba karşı sıkı önlemler alınması gerektiğine vurgu yapılırken, hiçbir grubun, özellikle de Taşkent’tekilerin etkisi altına girmeden çalışmalarını yürütmesi gerektiği, bunu ilçe parti komitesinin sağlamasının şart olduğu dile getirilmişti.³⁹ İşte tam bu sırada raporda yazılanlarda, o yıllarda uygulamaya konulmaya başlanan repressiya, tüm açıklığıyla gözler önüne sürülmektedir. Herhangi bir suçla karışmış olduğu düşünülen kişilerin Merkez Komitesinin emriyle, göstermelik mahkemeler yapılarak partiden ihraç edilmesi istenmiştir.

5. Din Adamlarına Karşı Yürütülen Repressiya

Sayram ilçesi, Kazakistan topraklarının güney bölgelerinde tarım ve ziraatın yanı sıra İslam dininin yayılması ve gelişmesinde büyük bir paya sahip olan, eğitilmiş molla ve işanların adeta bir iman yuvası haline gelmiş yerleşim merkezlerinden biriydi. Sovyet kızıl terörü yani repressiya sırasında 1930’lu yıllarda yürütülen *Süfi Operasyonunda* Kazakistan’ın diğer güney bölgelerinde olduğu gibi Sayram’da da iman yolunda insanlık adına vaazlarda bulunan çok sayıda din görevlisi, NKVD görevlilerinin zulümlerine duçar olmuştu. İşanların soruşturulması işini daha sonra Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Merkez İdare Komitesi sürdürmüştür.⁴⁰ Güney Kazakistan Vilayeti güvenlik teşkilatının, Kazakistan SSC Merkez İdare Komitesine yazmış olduğu dilekçede şu bilgiler yer almaktaydı:

“Ben, NKVD Kazakistan SSC Merkez İdare Komitesi adına Güney Kazakistan Vilayeti güvenlik teşkilatında incelemeler yürütmekle görevlendirilmiş olan Asteğmen Janahmetov; soruşturmaları tamamlanmış olan sanıklar hakkındaki malumatlar aşağıda gösterilmiştir:

Sızdık Hanseyitov: 1865 doğumlu olup, Kazakistan SSC, Güney Kazakistan Vilayeti, Arıs köyünün sakinidir. Milliyeti Kazak, mesleği İşan. SSCB vatandaşı. Tutuklandığı sırada Taşkent şehrinde ikamet etmekteydi. 1929 yılında kalıcı adresi Sayram ilçesinde kulak olduğu gerekçesiyle mallarının müsadere edilmesi sırasında kaçmıştır. Medeni hali evli, Arap harfleriyle okur-yazar ve orta dereceli dini eğitim almıştır. 31 Mayıs 1937’de tutuklanmıştır.

Jüsiphan Omartöreveyev: 1876 doğumludur. Kazakistan SSC, Güney Kazakistan Vilayeti, Karabulak kışlağının sakinidir. Milliyeti Özbek, mesleği İşan. SSCB vatandaşı. Tutuklandığı sırada Taşkent şehrinde ikamet etmekteydi. 1929 yılında kalıcı adresi Sayram ilçesinde kulak olduğu gerekçesiyle mallarının müsadere edilmesi sırasında kaçmıştır. Medeni hali evli, Arap harfleriyle okur-yazar ve orta dereceli dini eğitim almıştır. 16 Haziran 1937’de tutuklanmıştır.

Gültörehan İşanhanov: 1871 doğumludur. Kazakistan SSC, Güney Kazakistan Vilayeti, Karabulak kışlağının sakinidir. Milliyeti Özbek, mesleği İşan. 1929 yılında kalıcı adresi Sayram ilçesinde kulak olduğu gerekçesiyle mallarının müsadere edilmesi sırasında kaçmış ve o günden itibaren soruşturulmakta olduğunu gizlemiştir. Medeni hali evli, Arap harfleriyle okur-yazar ve orta dereceli dini eğitim almıştır. 1 Eylül 1937’de tutuklanmıştır.”⁴¹

Ayrıca Hanseyitov ve Omartöreveyevle ilgili olarak Kazakistan SSC, Merkezi İdare Komitesi Prezidyumunun kapalı oturumunda alınan kararlar 27 Ağustos 1937’den 15 Ekim 1937’ye kadar uzatılan soruşturma sürecinin tamamlanması gerektiğinin, ancak soruşturma sırasında açığa çıkan yeni durumlara bağlı olarak işlemlerin bir süre daha devam ettirildiğini de belirtmiştir. Bununla birlikte Sovyetler Birliği’nin diğer

³⁷ Türkistan Vilayeti Toplumsal Siyasi Tarihi Arşivi, fon 29, 1-t, belge 289, s. 13.

³⁸ Türkistan Vilayeti Toplumsal Siyasi Tarihi Arşivi, fon 29, 1-t, belge 289, s. 14-15.

³⁹ Türkistan Vilayeti Toplumsal Siyasi Tarihi Arşivi, fon 29, 1-t, belge 289, s. 15.

⁴⁰ Mambet Koygeldiyev, *Alaş Kozgalısı*, C. 2, Mektep Yayınevi, Almatı 2017, s. 506.

⁴¹ Kazakistan Cumhuriyeti Ulusal Güvenlik Komitesi Arşivi, fon 6, belge 01918, s. 8-9.

SAYRAM'DA SOVYET REPRESSİYA POLİTİKALARI

cumhuriyetlerine yerleşmiş olan *Panislamist*⁴², *ayaklanmacı*, *ayrılıkçı*, *ajan terörist merkezlerin* üyeleri ile irtibat halinde olanların sayısının 310 kişiye ulaştığı ve bu sayının halen artmakta olduğunu göz önünde bulundurarak soruşturma işleminin uzatılması gerektiğini sözlerine eklemiştir.

SONUÇ

Repressiya, genel olarak Stalin iktidarında Türk ülkelerinde uygulamaya konulan baskı ve yıldırıcı politikaları tanımlamak için kullanılmakla birlikte, terimin anlamı ve kapsamı hakkında farklı fikirler de dile getirilmektedir. Bir kısım araştırmacılar, sürecin Sovyetler Birliği'nde bireysel mallara el konulmasıyla başladığını savunurken; baskı politikalarının başlangıcını Ekim Devrimine kadar götürülenler de vardır. Aynı durum, Repressiya'nın bitiş tarihi için de söz konusudur. II. Dünya Savaşı ile Sovyetler Birliği'nde Repressiya'nın son bulduğu görüşünün yanı sıra SSCB'nin dağılmasına kadar devam ettiği görüşleri de mevcuttur.⁴³

Tüm Sovyetler Birliği topraklarında olduğu gibi Kazakistan'da da uygulanan, Stalin terörü olarak da adlandırılan *repressiya* politikaları, Sayram'da da uygulanmıştır. Tarihî ticaret yollarının kavşak noktasında olmasının yanı sıra İslam dininin bölgede yayılmasında büyük katkıları bulunmuş olan kadim Sayram ilçesindeki haksız ve hukuksuz uygulamalar, söz konusu dönemde doruk noktasına ulaşmıştır.

Çalışmada incelenmeye çalışılan David Grigoriyeviç Katselenenbogen'in raporunda görüldüğü üzere, Stalin rejiminin başlattığı kolektifleştirme faaliyetleri sırasında uygulanan yanlış politikalar, Kazakistan'ın birçok bölgesinde olduğu gibi Sayram'da da halka hiçbir fayda sağlamadığı gibi suni bir felaketi yaşamalarına yol açmıştı. Sovyet yetkilileri halkın şikâyetlerini dinleyerek çözüm yollarını aramak yerine, tüm olanları yok sayarak, memnuniyetsizliklerini dile getirenleri hiçbir dayanağı olmayan suçlamalarla sindirmeyi tercih etmişti.

NKVD memuru Janahmetov'un yukarıdaki raporundan da anlaşılacağı üzere, Sayram ilçesi sakinleri çok ciddi suçlamalara maruz bırakılmıştı. Kızıl hükümetin başlıca maksadı, tutarlı hiçbir gerekçeye dayandırılmadan dinî kuruluşları kapatmak ve bu merkezlerdeki insanları bir kişi dahi bırakmadan ortadan kaldırmak olmuştur.

Asteğmen Janahmetov tarafından hazırlanan raporda, tutuklanan isimler hakkında malumatlar verilirken, Arap harfleriyle okur-yazar oldukları da belirtilmiştir. Bu, bir yönüyle Kazak topraklarında Ekim Devrimi'ne kadar cehaletin hüküm sürdüğü şeklindeki şoven Rus yalanını açığa çıkarırken, diğer taraftan da, dinî eğitim alanların tamamının *panislamist*, *ayrılıkçı* ve *terörist* olarak suçlanmış olduğunu göstermektedir. Janahmetov'un, soruşturma sürecinin uzatılması hususunda talepte bulunmasından da anlaşılacağı üzere o, henüz uydurma delilleriyle sanıklara *suçlarını* kabul ettirmeyi başaramamıştı. Tüm bu yapılar, Sovyet hükümetinin Sayram ilçesinde uyguladığı, insan haklarını ayaklar altına alan repressiya politikalarından sadece birkaçıdır.

Sovyetler Birliği devrinde repressiya hakkında inceleme yapma imkânı yoktu. Her ne kadar Stalin'den sonraki dönemde, eski rejimin hataları düzeltilmeye çalışılmışsa da 1920 ve 1930'lu yıllardaki repressiya kurbanları ile ilgili kapsamlı bir çalışma yapılmamıştır. Günümüzde Kazakistan'da yürütülen repressiya hakkındaki arşiv belgeleri bilim insanlarının kullanımına sunulmuştur. Çalışma konusu olan Sayram ilçesindeki olaylar da bu arşiv belgeleri ve konu hakkında kaleme alınan araştırma yazıları ışığında incelenmeye çalışılmıştır.

⁴² Panislamizm: 19. asrın ikinci yarısında, özellikle II. Abdülhamit devrinde İslam toplumlarının sömürgecilğe karşı birlikte hareket etmelerinin Batılılar tarafından adlandırılmasıdır. Bu kavram siyasi olarak kullanılmaya başlamadan önce Müslümanlar arasında birlik ve kardeşliği ifade eden "ittihad-ı din" ve "uhuvveti-i din" tabirleri, Müslüman Sultanlıklarının gayrimüslim devletlere karşı birbirlerinden yardım talep eden yazışmalarında sıklıkla zikredilmekteydi. Bilgi için bkz. Azmi Özcan, "Panislamizm", <https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/panislamizm>, Erişim Tarihi 21.06.2023.

⁴³ Ebubekir Güngör, "Kırgız Millî Aydınlarına Karşı Bolşevik Terörü: Repressiya (1937-1938)", *History Studies*, C. 10, S. 4, Haziran 2018, s. 104.

KAYNAKÇA

- BABENKO, S. M., *Na Zemle Ahmeda Yassavi*, Çimkent 1994.
- ESİN, Emel, “Farabi’nin Vatanında İki Kültür Merkezi, Kengü Taban (D) ve Sayram”, *Uluslararası İbn Türk, Harezmi, Farabi, Beyruni ve İbn Sina Sempozyumu Bildirileri*, Ankara 9-12 Eylül 1985, s. 35-49.
- GÜNGÖR, Ebubekir, “Kırgız Milli Aydınlarına Karşı Bolşevik Terörü: Repressiya (1937-1938)”, *History Studies*, C. 10, S. 4, Haziran 2018, s. 103-120.
- Kazakistan Cumhuriyeti Ulusal Güvenlik Komitesi Arşivi, fon 6, belge 01918.
- KONUĞU, Enver, “Sayram ve Yesi”, *Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumu*, Kayseri 26-29 Mayıs 1993, s. 249-253.
- KOYGELDİYEVA, Mambet, *Alaş Kozgalsı*, C. 2, Mektep Yayınevi, Almatı 2017.
- KOYGELDİYEVA Mambet, “Sopı Operatsiyası”, *Jas Alaş*, No: 16 (16316), 5 Nisan 2018 Perşembe.
- KOZİBEKOVA, Fatima, “Üreyli Jıldar Sipatı”, <https://qazaqadabiet.kz/31822/rejli-zhyldar-sipaty>, Erişim Tarihi: 09.03.2023.
- “Kto Takiye Lişenetsı?”. <https://dzen.ru/a/Yhesr6VmGDug8Gzs>, Erişim Tarihi 21.06.2023.
- KURMANGALİYEVA, Ercilasun Güljanat, “Kazakistan ve Kırgızistan’da Kolektifleştirme: Sözlü Tarih Çerçevesinden Bir Bakış”, *Gazi Türkiyat Dergisi*, 2016/19, s. 11-22.
- KURMANGALİYEVA, Ercilasun Güljanat, “Stalin Döneminde Kazak Aydınlarının Tasfiyesi”, *Stalin ve Türk Dünyası*, Ed. Emine Gürsoy NASKALİ, Liaisan ŞAHİN, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2007.
- ÖZCAN Azmi, “Panislamizm”, <https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/panislamizm>, Erişim Tarihi 21.06.2023.
- ÖZKAN, İsa, “XIX. ve XX. Yüzyıl Uygur Tarihleri ve Ahmet Yesevi’nin Doğum Yeri Meselesi”, *Bilig*, Yaz/2003, S. 26, s. 1-10.
- ÖZTAY Oğuz Han, “Sovyetler Birliği’nde Uygulanan Kolletivizasyon Politikaları ve Repressiya Döneminde Azerbaycan Basını (1930-1939)”, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl 11, S. 29, Ocak 2022, s. 160-171.
- SIZDIKOV, K., JOLDASOV S., *Ata Konus Şimkent Oblısı, Keşe Bugin*, Çimkent 1992.
- TARHOV, C. A., “İstoriçeskaya Evolyutsiya Administrativno-Territorial’nogo i Politiçeskogo Deleniya Rossii”, <http://www.demoscope.ru/weekly/2003/0101/analit04.php>, Erişim Tarihi: 09.03.2023.
- TEĞİN Emre, “Kazakistan’da 1930-32 Büyük Kıtılgı’nın Nedenleri: Kasıt mı Kaza mı?”, *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C 4, S. 8, Temmuz 2022, s. 889-908.
- Türkistan Vilayeti Toplumsal Siyasi Tarih Arşivi, fon 29, 1-t, belge 604.
- Türkistan Vilayeti Toplumsal Siyasi Tarih Arşivi, fon 29, 1-t, belge 289.
- YİĞİT İsmail, “Ribat”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 35, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2008, s. 76-79.

GTTAD

Makale Bilgileri:	
Etik Kurul Kararı:	<i>Etik Kurul Kararından muaftır.</i>
Katılımcı Rızası:	<i>Katılımcı yoktur.</i>
Mali Destek:	<i>Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.</i>
Çıkar Çatışması:	<i>Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.</i>
Telif Hakları:	<i>Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.</i>
Article Information:	
Ethics Committee Approval:	<i>It is exempt from the Ethics Committee Approval</i>
Informed Consent:	<i>No participants.</i>
Financial Support:	<i>The study received no financial support from any institution or project.</i>
Conflict of Interest:	<i>No conflict of interest.</i>
Copyrights:	<i>The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.</i>